

“O‘G‘UZNOMA” DOSTONIDA PERSONAJLAR TASVIRI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i06.040>

Meliboyeva Marhabo Sharipovna
marhabomeliboyeva@gmail.com
Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada "O‘g‘uznoma" dostonidagi personajlar tasviri, ularning badiiy-estetik va g‘oyaviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda O‘g‘uzxon obrazi markaziy qahramon sifatida talqin etilib, uning jasorati, donoligi va davlat arbobi sifatidagi fazilatlari yoritiladi. Shuningdek, dostonidagi boshqa obrazlarning turkiy mifologiya, tarixiy voqelik hamda xalq og‘zaki ijodi an‘analari bilan uzviy bog‘liqligi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida obrazlarning dostonning badiiy qimmati va g‘oyaviy mazmunini shakllantirishdagi o‘rni asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: O‘g‘uznoma, O‘g‘uzxon, obraz, badiiy obraz, epik qahramon, turkiy mifologiya, folklor, tarixiylik, etnologik rivoyat, badiiy talqin, turkiy xalqlar

CHARACTER PORTRAITS IN THE EPISTLE “OGUZNOMA”

Meliboyeva Marhabo Sharipovna
marhabomeliboyeva@gmail.com
Kokand State University

Abstract: This article analyzes the system of characters in the epic “Oguznama”, focusing on their artistic, aesthetic, and ideological features. The image of Oguz Khan is interpreted as the central hero, highlighting his courage, wisdom, and leadership qualities. The study also examines the relationship between the other characters, Turkic mythology, historical traditions, and oral folklore. The research concludes that the characters play a significant role in revealing the artistic value and ideological essence of the epic.

Keywords: Oguznama, Oguz Khan, character, artistic image, epic hero, Turkic mythology, folklore, historicity, ethnological legend, artistic interpretation, Turkic peoples

“O‘g‘uznoma” dostonidagi tarixiylik tamoyillari, umuman, har qanday folklor namunasidagi tarixiylik asarni tahlil qilishda, baholashda alohida ahamiyat kasb etadi. Asosini mifologik motivlar va etnologik miflar tashkil qilgan “O‘g‘uznoma” dostonidagi tarixiylikni etnologik rivoyatlar, ya’ni xalqlarning kelib chiqishi bilan

bog‘liq rivoyatlar belgilaydi. Ulardagi tarixiylik muayyan nom ostida yashovchi xalq, urug‘, qavm, jamoa va qabilalarning real mavjudligida, tarixiy shaxslar nomlarining saqlanib qolganligida ko‘zga tashlanadi.

“O‘g‘uznoma” dostonida qang‘, qipchoq, saqlab, qorluq, qalach kabi turkiy urug‘larning kelib chiqishi haqidagi etnologik rivoyatlar mavjud. Mazkur rivoyatlarda sanab o‘tilgan urug‘larning kelib chiqishi O‘g‘uzxon nomi bilan bog‘lanadi. Agar yuqoridagi tamoyilga asoslanadigan bo‘lsak, qipchoq, O‘g‘uz kabi nomlarning geografik joy nomi, lahjalarning nomi sifatida saqlanib kelayotganligi “O‘g‘uznoma” dostonidagi etnologik miflarda mavjud bo‘lgan tarixiylikni ko‘rsatadi. Bundan tashqari, “O‘g‘uznoma” dostonidagi tarixiylik tamoyillari asosida Sharq adabiyotidagi tarixiy asarlarda O‘g‘uzxon va turkiy xalqlarning kelib chiqishi bilan bog‘liq rivoyatlar qay darajada saqlanganligini yoritish mumkin.

O‘g‘uzxon - Sharq adabiyotidagi tarixiy asarlarda ko‘p uchraydigan, ko‘p tilga olinadigan shaxs. Jumladan, Rashididdin Hamadoniyning “Jome’ ut-tavorix”, Mirzo Ulug‘bekning “To‘rt ulus tarixi”, Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma”, Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarayi turk” asarlarida O‘g‘uz hoqon bilan bog‘liq afsonalar o‘z aksini topgan. Mazkur asarlardagi O‘g‘uz hoqon afsonasi va “O‘g‘uznoma” dostoni o‘rtasida bir qancha umumiy va farqli jihatlar mavjud. Yuqorida keltirilgan asarlarning barchasida O‘g‘uz hoqon musulmon sifatida talqin qilinadi. Rashididdin Hamadoni ham, Abulg‘ozi Bahodirxon, Mirzo Ulug‘beklar ham turkiy qavmlarni O‘g‘uzxondan tarqalganini aytib, O‘g‘uz hoqon shajarasini Nuh payg‘ambarga borib taqalishini ko‘rsatadilar.

“O‘g‘uznoma” dostoni bilan sanab o‘tilgan tarixiy asarlardagi O‘g‘uz afsonasi o‘rtasidagi umumiylik va farqlar O‘g‘uzxonning turkiylarga nom berishi bilan bog‘liq voqealarda ham ko‘zga tashlanadi. “Jome’ ut-tavorix”da ham, “To‘rt ulus tarixi”, “Abdullanoma”, “Shajarayi turk”da ham qipchoq, qorluq, qalach (xalaj), qang‘ kabi xalqlarning kelib chiqishi haqida rivoyatlar mavjud. Faqat bu rivoyatlar keltirilgan tarixiy asarlarda turlicha bo‘lib, syujetida o‘zgarishlar yuz bergan. Birgina qang‘ urug‘ining kelib chiqishi haqidagi rivoyatlarni solishtirib ko‘ramiz. Mazkur rivoyat “O‘g‘uznoma” dostonida quyidagicha berilgan:

“Jangdan so‘ng O‘g‘uz hoqonning qo‘shiniga, navkarlari-yu xalqiga shunday katta o‘lja keldi-ki, ularni olib ketishga ot, xachir, ho‘kiz kamlik qildi. O‘g‘uz hoqonning qo‘shinida chaqqon, gavgdali bir yaxshi odam bor edi. Uning oti Barkamlik Jusun Bilik edi. Bu chaqqon odam bir qang‘a topdi. Qang‘a ustiga mol-mulklarni yukladi, qang‘a boshiga tirik boyliklarni yukladi, jo‘nab ketdilar. Navkarlarning, xalqning hammasi buni ko‘rdilar, shoshdilar. ... O‘g‘uz hoqon qang‘alarni ko‘rdi, kuldi. Yana aytdiki, qang‘a bilan boylikni ezgulik tortib borsin. Qang‘alik senga ot bo‘lganligini “qang‘a” so‘zi bildirsin, deb o‘z yo‘liga ketdi”.

Aynan shu etnologik mif Mirzo Ulug‘bekning “To‘rt ulus tarixi”da shunday berilgan:

“Ammo, qang‘li aqlilik, farosatlilik ma‘nosidir. Chunonchi, bir jangda O‘g‘uzxon qo‘liga juda ko‘p boylik o‘lja tushgan edi. G‘animdan hushyor o‘lja olib, uning qulfini ocha olmagan edi. Lashkardoshlarning to‘g‘ri fikr yurituvchi bir to‘dasi urinib ko‘rishdi. Bartartib qildilar ul o‘ljani osonlikcha olib tashib oldilar. O‘z aqlu farosati bilan dunyo mushkullarini yecha olganliklari sababli ularga qang‘li deb nom qo‘ydi.”

Qang‘ urug‘ining paydo bo‘lishi, umuman, yuqorida keltirilgan barcha xalqlarning paydo bo‘lishi tarixiga oid ma‘lumotlar Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma” asarida ham mavjud:

“O‘g‘uz va uning amnavachchalari o‘rtasida nizo kuchayib (ular bir-birlari bilan), tig‘ va tili bilan so‘zlashib yurgan vaqtlarida (qang‘li qavmli) ularning mulkini, xirojini, taxtu tojini talon-toroj qildi va had-hisobdan tashqari qimmatbaho toshlari, naqdinalari va turli mato va kiyimlari (qang‘li) qo‘liga tushdi. Bu (narsalar)ni o‘sha tomondan olib ketish mushkul va qiyin ko‘rindi. (Shu vaqtda bu jamoa nazar va fikrning nozikligi bilan aravalar yasadilar; qo‘llaridagi yukning hammasini aravalarga ortdilar. Va shu maqbul ishlari tufayli “qang‘li” laqabini olganlar, qang‘li - aravaning nomi bo‘lgan. Qang‘larning barchalari o‘sha nomning qatralari va o‘sha daryoning tomchilaridir.”

Yuqoridagi parchalardan shu narsa ko‘rinib turibdiki, “O‘g‘uznoma” va tarixiy asarlarda berilgan etnologik miflarda u qadar katta farqlar ko‘zga tashlanmaydi. Faqatgina syujetida bir oz farqlar mavjudligi ko‘rinadi. Shunga qaramay, qang‘ urug‘ining kelib chiqishiga oid keltirilgan fikrlardan bir narsa - “qang‘” so‘zi yuk tashuvchi aravaga nisbatan berilib vujudga kelganligi va bu urug‘doshlarning kuchli aql egasi bo‘lganligi anglashiladi.

O‘g‘uz shaxsi yoritilgan tarixiy asarlar yana bir jihati bilan bir-biridan farqlanadi. Bu O‘g‘uzxon tarixiga oid lavhalarining keng yoki tor bayon qilinganidir. Rashididdin Hamadoniyni “Jome’ ut-tavorix” asari O‘g‘uzxon tarixi batafsil yoritilgan manbalardan biridir.

Rashididdin Hamadoniyni turkiy qavmlar tarixini ilk bor ilmiy asosda yoritib bergan olimdir. Biz ta’kidlagan Mirzo Ulug‘bekning “To‘rt ulus tarixi”, Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarayi turk” asarlarini yozishda ham mualliflar “Jome’ ut-tavorix”dan foydalanganlar.

“Jome’ ut-tavorix” fors tilida yozilgan bo‘lib, olim o‘z asari orqali mo‘g‘ullarning hamma qabilasi turkiy qavmlardan tarqalganligini asoslab berdi. Bu qabilalarning hammasi O‘g‘uzxonga, O‘g‘uzxonning shajarasi Nuh payg‘ambarga borib taqalishini ko‘rsatadi.

“Jome’ ut-tavorix”ning O‘g‘uz shaxsini yoritishdagi ahamiyatli jihati shundaki, asarda O‘g‘uzxon musulmon sifatida ko‘rsatilgan bo‘lsa ham, turkiy mifologiyaning ba’zi izlari ko‘zga tashlanadi. Bu jihat “Jome’ ut-tavorix” bilan “O‘g‘uznoma” o‘rtasidagi umumiyliklardan biridir. Asarda turkiy mifologiya saqlangan o‘rinlarga quyidagi misollarni keltirish mumkin. Ma’lumki, eski turk dini - shomoniylilikda payg‘ambar va muqaddas kitoblar bo‘lmaganligi sababli qomlar, ya’ni shomonlarning o‘rni beqiyos bo‘lgan. Turkiyalik olim Usmon Turon shomonlar (qomlar) haqida shunday yozadi: “Shomonlar istiqbolning yaxshi va yomon hodisalaridan ularni, ya’ni ko‘k turklarni voqif aylaydilar. Qomlarning tavsiyalarisiz qo‘shin to‘plab, urushga kirishilmas edi.” “O‘g‘uznoma” dostonidagi Ulug‘ Turk, “Dada Qo‘rqut kitobi”dagi Qo‘rqut ota eski turkiylarning shomonlariga misol bo‘la oladi. “Jome’ ut-tavorix” asarida keltirilgan Irqli Xo‘ja aslida “O‘g‘uznoma” dostonida keltirilgan Ulug‘ Turkdir. U O‘g‘uz avlodlarining har birining laqabini, nomini, tamg‘asi va belgisini tayin etadi. O‘g‘uzxondan tarqalgan 24 urug‘ning har biriga ma’lum hayvonlarning nomi beriladi. Bu hayvonlar har bir qabilaning ungunidir. Bu hayvonlarga qabila hujum qilmasligi lozim. “O‘g‘uznoma”da ham Ulug‘ Turk O‘g‘uzxonning avlodlari o‘rtasida hokimiyatning qanday taqsimlanishini oldindan bashorat qiladi.

“Jome’ ut-tavorix” asarining O‘g‘uz shaxsini yoritish borasida yana bir ahamiyatli jihati mavjud. Bizga ma’lumki, Xitoy solnomalari qadimgi turklar tarixi uchun eng qadimiy, ishonchli manbadir. Rashididdin Hamadoniyl “Jome’ ut-tavorix” asarini yozish arafasida, 1286 yili Eronga amir Po‘lod Chjen Sin degan bir tarixchi keladi. Bu odam Xitoy solnomalari, mo‘g‘ul rivoyatlari bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lgan. Rashididdin Hamadoniyning “Jome’ ut-tavorix” asarida ilmiylik bosh o‘rin tutganining, O‘g‘uz shaxsi keng yoritilganining uch yil davomida har kuni olib borgan ma’ruzalaridan qidirish lozim.

Demak, “O‘g‘uznoma” dostonidagi tarixiylik xususiyatlari O‘g‘uzxonning yurishlarida, uning turkiylarga nom berishi, ularni birlashtirib, markazlashgan davlat tuzishi bilan bog‘liq voqealarda o‘z aksini topgan. O‘g‘uz hoqonining boshqa yurt va elatlarga yurishlaridan qadimgi turkiy xalqlardagi markazlashgan davlat tuzishga bo‘lgan intilishi haqida xulosa chiqarish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Veselovskiy A.N. Tarixiy poetika. - L., 1940 yil.
2. Putilov B. Motiv syujet tuzuvchi element sifatida // Xalq og‘zaki ijodi bo‘yicha tipologik tadqiqotlar. - M., 1975 yil.
3. Jabbor Eshonqul. O‘zbek xalq dostonlarida orzu motivi // O‘zbek tili va adabiyoti, 1993, № 2.
4. G‘al Bahouddin. Turk mifologiyasi. - Anqara, 1993 yil.
5. Bichurin N.Ya. Xalqlar haqidagi ma’lumotlar to‘plami. - M.-L., 1950.

6. Mumtoz o'zbek adabiyoti namunalari. 1-jild. - T.: "Muxlis", 2003 yil.